

Nachtvogelonderzoek een 'vergeten' onderdeel van de ornithologie

Door L. M. J. van den Bergh

Anno 1974 leven wij in een tijd, waarin regionale avifauna's als paddestoelen uit de grond schieten. Allerwegen wordt er gewerkt aan het verzamelen van gegevens voor een ornithologische atlas van Nederland en wordt er onderzoek verricht naar het voorkomen van tal van vogelsoorten in ons land. Ook het 'vogels kijken — zonder verdere pretenties' heeft in de laatste jaren een geweldige vlucht genomen.

Daarom is het een merkwaardige en eigenlijk verwonderlijke zaak dat er tot op de huidige dag nog maar uiterst weinig bekend is over het wel en wee van een groot aantal vogelsoorten uit de groep der 'nachtvogels'. Onder 'nachtvogels' verstaan wij hier gemakshalve die vogelsoorten, die zich vooral 's nachts laten horen en die dientengevolge het beste in de 'kleine uurtjes' te inventariseren zijn. Welke soorten hier bedoeld worden kan men in de tabel zien.

Tabel 1. 'Nachtvogelsoorten'

Overzicht van de vogelsoorten die vooral in de periode tussen avond- en ochtendschemer actief zijn (\pm van 22.00 - 04.00 u.).

1. Dodaars*	9. Kleinst Waterhoen	17. Velduil*
2. Kwak	10. Kwartelkoning	19. Nachtegaal*
3. Woudaapje*	11. Watersnip*	18. Nachtzwaluw
4. Roerdomp	12. Houtsnip	20. Blauwborst*
5. Kwartel*	13. Kerkuil	21. Sprinkhaanrietzanger
6. Waterral	14. Bosuil	22. Snor
7. Porseleinhoen	15. Steenuil	23. Bosrietzanger
8. Klein Waterhoen	16. Ransuil	24. Rietzanger*
		25. Grote Karekiet*

Met * gemerkte soorten kunnen vaak ook goed bij daglicht worden geïnventariseerd.

De groep der nachtvogels is eigenlijk altijd min of meer als het stiefkind van de ornithologie behandeld, wat een groot onrecht is omdat zich juist in deze groep vele zeldzame en bedreigde vogelsoorten bevinden.

In de periode 1965 - 1973 bracht schrijver dezen honderden nachten in het veld door, in het kader van verschillende soorten van ornithologisch onderzoek. In deze periode werden talloze interessante ontdekkingen op ornithologisch gebied gedaan, terwijl tevens de indruk verkregen werd dat zelfs de meest belangwekkende terreinen zelden of nooit 's nachts door vogelaars worden bezocht. Hopelijk zal hierin in de toekomst verandering komen. In de onlangs door de KNNV uitgegeven 'Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland' wordt bij herhaling gewezen op het belang van nachtelijk onderzoek.

Het hierna volgende artikel geeft een aantal nuttige wenken voor nachtvogelonderzoek, terwijl tevens enkele aspecten van het 'vogelen bij nacht en ontij' worden gememoreerd.

I. Hulpmiddelen

Alvorens te kunnen aanvangen met het nachtelijke bedrijven van de ornithologie dient men op tweeërlei wijze goed uitgerust te zijn. Het eerste houdt verband met het 'uitgeslapen zijn', het tweede met de be-

nodigde uitrusting. Deze uitrusting bestaat, al naar de aard van en de bekendheid met het gebied dat onderzocht dient te worden uit:

- a) een goede band- of cassette-recorder;
- b) notitiemateriaal: zorg altijd voor een reserve-pen of, beter nog, een potlood; 's nachts wordt vaak alles nat of vochtig en op vochtig papier weigeren de meeste ballpoints dienst;
- c) goede (recente) stafkaarten;
- d) een deugdelijk kompas: als men voornemens is om uitgestrekte bosgebieden, heidevelden, rietlanden, moerassen enz. te gaan onderzoeken;
- e) een sterke lamp (met volle batterijen!);
- f) lieslaarzen: als men terreinen met een hoge vegetatie wil betreden (hooilanden enz.). 's Nachts is de vegetatie doorgaans zeer vochtig zodat korte laarzen niet afdoende zijn. Ook het gebruik van een regenbroek is dan niet ideaal omdat daarvan veel hinder wordt ondervonden bij het passeren van prikkeldraadafrasteringen. Vergeet nooit de gesp aan het bovineinde van de lieslaarzen strak aan te halen, anders vormt de openstaande laars een verzamelplaats voor slakken, insecten, plantendelen, zaden enz., hetgeen veel ongemak teweegbrengt;
- g) een verbanddoos: een eenvoudige verbanddoos mag nimmer ontbreken;
- h) een kijker: vergeet nooit een kijker mee te nemen. In de nacht heeft men deze weliswaar zelden nodig doch in de avond- en ochtendschemering is dit attribuut onmisbaar.

II. Wijze van onderzoek

De wijze waarop het onderzoek wordt uitgevoerd zal in sterke mate afhankelijk zijn van de vraagstelling welke men voor ogen heeft. Zo kan men bijvoorbeeld inventariseren ten behoeve van een 'Avifauna' van een bepaald gebied, waarvoor het van een groot belang is om het exacte aantal paren per soort te weten (= Integrale of Kwantitatieve Methode). Een andere mogelijkheid is dat men gegevens wenst te verkrijgen over de broedvogeldiversiteit (d.i. het aantal broedvogelsoorten) van een gebied. Hierbij kan men volstaan met het vaststellen van de aanwezigheid van soorten.

Ook is het mogelijk dat men het voorzien heeft op één bepaalde vogelsoort. Ten slotte kan men ook zuiver voor 'het plezier' willen pogen de nachtvogels beter te leren kennen.

Welke de doelstelling ook moge zijn, het onderzoek naar het voorkomen van nachtvogels zal onvermijdelijk op een aantal punten belangrijk afwijken van het dagvogelonderzoek.

Een essentieel verschilpunt vormt al de wijze van waarnemen. Maakt men bij daglicht gebruik van een veldkijker, 's nachts is men volkomen op het geluid aangewezen. En hier stuiten we dan al direct op een grote hinderenis. Vele vogels laten 's nachts namelijk geluiden horen, die nog nimmer op de grammofoonplaat zijn vastgelegd en die veelal nog vrijwel onbekend zijn. Lang niet altijd is het mogelijk om, wanneer men een vreemd, onbekend geluid hoort, vast te stellen wie de producent van dat geluid is. Hier geldt in het bijzonder het gezegde 'de nacht verhult alles'.

Anderzijds is het zó, dat er hier nog vele onbekende zaken zijn op te lossen en dát moet de rechtgeaarde vogelaar toch bijzonder aanspreken.

Bij het nachtelijk onderzoek dient men enkele 'gewetenspunten' zeer goed in het oog te houden. Zo moet men er in de eerste plaats altijd voor waken dat er zo min mogelijk verontrusting optreden door het bezoek aan het terrein. Ieder terreintype en iedere vogelsoort vraagt een bepaalde wijze van benadering en nimmer mag men ervan uitgaan dat 'het doel de middelen heiligen' zal.

We zullen nu de werkwijze in een aantal verschillende biotooptypen nader gaan bezien.

a) Graslanden, akkers, heidevelden, dichte vegetaties enz.

In deze en dergelijke biotopen dient men zeer voorzichtig te werk te gaan. Men loopt langzaam en oplettend door de vegetatie, steeds bedacht op plotse-ling voor de voeten opvliegende vogels. Wanneer er een vogel opvliegt, loopt men met een wijde boog om die plek heen, want vaak zit daar een nest of bevinden er zich jongen. Altijd dient men er voor te zorgen dat er zo min mogelijk en zo kort mogelijk verstoringen optreden. Daarom doet men er beter aan om in koude en/of regenachtige nachten niet buiten wegen en paden te gaan. Men zou dan de oude vogels van de nesten jagen, waardoor eieren en jongen te sterk afkoelen, met alle nare gevolgen van dien.

Wanneer men door weilanden met vee loopt dient men extra voorzichtig te zijn. Als door schrikreacties het vee op hol slaat, kunnen daardoor veel nesten en jongen van weidevogels verloren gaan.

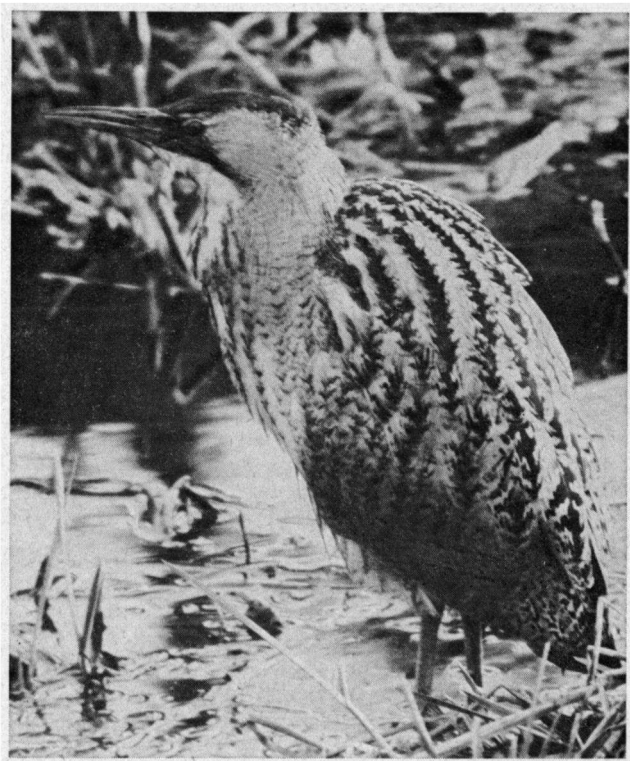
b) Moerasterreinen, grienden enz.

Het is beslist volkomen uit den boze om in het nachtelijke duister in deze gebieden te gaan rondlopen. Vertrappen van nesten en jonge vogels is dan niet te vermijden. Bovendien is het niet zonder gevaar om zich in het donker in moerasterreinen te begeven. Grienden en moerassen kan men daarom beter vanaf de buitenrand of, wanneer dat mogelijk is, vanuit een boot onderzoeken.

c) Bosgebieden

Ook in bosgebieden is het af te raden om in het donker lukraak door het terrein te gaan struinen. Doorgaans zijn vanaf wegen en paden alle vogels tot op een afstand van circa 300 m goed te horen.

Ten slotte kan nog in het algemeen worden opgemerkt dat men zich in warme, droge nachten wel wat 'vrijer' in het terrein kan bewegen dan in koude, vochtige nachten.

De Roerdomp is een typische rietlandvogel, die zich vooral des nachts laat horen. Maartensdijk U., febr. 1970

Foto: D. A. Jonkers

Het zoeken naar nesten en jongen in het donker moet onder alle omstandigheden afgeraden worden

Heeft men een band- of cassetterecorder ter beschikking, met geluidsbanden van de vogels welke men wil gaan inventariseren, dan staat men beduidend 'sterker' dan wanneer men het op goed geluk moet gaan proberen. Hoewel op dit gebied nog veel detailonderzoek verricht zal moeten worden, is toch reeds gebleken dat vele vogelsoorten goed reageren op geluidsnabootsingen. Welke soorten dit zijn en op welke wijze en tijdstippen men ze het beste kan inventariseren, kan men vinden in de, al eerder genoemde, 'Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland'.

Als voorbeeld van het succesvol gebruik van een bandrecorder mag het volgende gememoreerd worden:

in 1972 werd een moerasterrein geïnventariseerd. Vooral met de ralachtigen werden nogal wat moeilijkheden ondervonden. Na enkele nachtelijke tellingen zonder bandrecorder waren er 5 à 6 Waterrallen en 2 Porseleinhoentjes gelokaliseerd. Eind april werd een bezoek aan het gebied gebracht, nu met een bandrecorder met een geluidsband waarop de baltsgeluiden van alle ralachtigen stonden. Het resultaat was verbluffend.

Die nacht werden vastgesteld respectievelijk: 19 ♂♂ Waterral, 6 ♂♂ Porseleinhoen, 2 ♂♂ Klein Waterhoen.

Bij deze wijze van inventariseren dienen enkele punten goed in het oog gehouden te worden:

- 1) Rallen, vooral Waterrallen, kunnen soms de bandrecorder over flinke afstanden volgen. Vooral bij het, met een in werking gestelde bandrecorder, lopend inventariseren van riet- en moeraskragen kunnen zodoende dubbeltellingen optreden. Ook bij soorten als de Grote Karekiet en Blauwborst komt volgen van de bandrecorder over grote afstanden geregeld voor.
- 2) Bij het onderzoek in grotere moerasterreinen stelt men de bandrecorder met tussenafstanden van 100 - 150 m in werking. Hierbij dient men steeds bedacht te zijn op dubbeltellingen en het zal dus ook wel eens nodig zijn om terug te gaan naar de vorige plaats en daar te controleren of alle exemplaren nog ter plaatse aanwezig zijn.
- 3) Ook hier geldt: 'al doende leert men' en men moet zich beslist niet laten ontmoedigen als men bij herhaald onderzoek van een zelfde gebied telkens weer tot andere aantallen komt. Immers, geen enkele telling (ook niet die van dagvogels) is 100 % exact!

Ook met andere soorten, zoals o.a. uilen, Nachtzwaluw, Blauwborst en de verschillende soorten van rietzangers werden op deze wijze zeer goede inventarisatieresultaten verkregen.

Echter, ook zonder de hulp van een bandrecorder kunnen nu en dan zeer volledige tellingen worden verricht. Het is dan een eerste vereiste om op het meest gunstige tijdstip van de nacht in het terrein te zijn. Voor vele vogelsoorten worden de meest gunstige tijdstippen gevormd door de late avond- en vroege ochtenduren, de zogenaamde 'schemeruren'.

Zo konden bijvoorbeeld eens in een half uur tijds (02.30 - 03.00) op een transekt van circa 3,5 km door een gebied 15 roepende ♂♂ van het Porseleinhoen gelokaliseerd worden. Een andere keer gelukte het om in een zelfde tijdsbestek langs één weg van enkele kilometers lengte een achttal ♂♂ van de Kwartel vast te stellen. Toch blijven dergelijke waarnemingen 'toevalstreffers', omdat gewoonlijk zelden alle aanwezige ♂♂ van één soort zich gelijktijdig laten horen. Het gebruik van een bandrecorder zal daarom altijd tot een meer verantwoorde telling leiden.

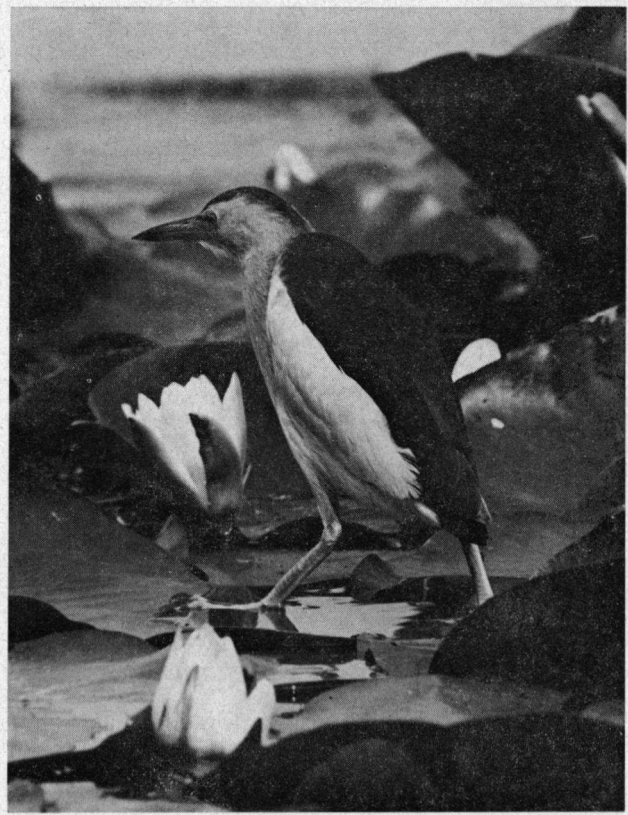
III. Enkele resultaten

Nachtvogelonderzoek is een zeer speciaal facet van de ornithologie en het zal voor de veldornitholoog die alleen gewend is om de vogels bij daglicht waar te nemen, een wereld vol nieuwe en onbekende zaken openen. Zo werd het althans door ons ervaren toen onze nachtelijke tochten een aanvang namen.

Eén van de eerste, bijna al onoverkomelijke, moeilijkheden was 'welke vogel hoort bij welk geluid?' Voor soorten als karekiet, Roerdomp of Watersnip levert dit doorgaans hoegenaamd geen problemen op, maar wat te denken van de talloze 'geheimzinnige' en zelfs vaak 'mysterieuze' geluiden van de uilen en de rallen?

Vaak kostte het dan ook vele uren, of zelfs nachten, om te ontdekken van welke vogelsoort er sprake was. In een aantal gevallen konden grammofonplaten geraadpleegd worden, maar vele malen ook bleek het geluid op geen enkele plaat voor te komen. Des te groter was dan de voldoening wanneer eindelijk de identiteit van een 'onbekend' geluid achterhaald was.

Uiteraard is ook niet iedere nacht geschikt voor vogelonderzoek: Als het koud en winderig is, dan laten zich doorgaans slechts weinig vogels horen. Is het daarentegen een zachte voorjaarsnacht met weinig wind, dan wordt men soms, vooral als men onge oefend is, bijna radeloos van de vele geluiden. In zulke nachten is het vaak moeilijk om een juiste telling uit te voeren doordat alles door elkaar heen zingt en roept.

Woudaapjes zijn vooral in de ochtend- en avondschemering actief.

Kortenhoef, w. zijde
juli 1968

Foto: A. J. Beintema

Om een indruk te geven van wat er met nachtonderzoek allemaal mee-gemaakt kan worden volgen nu enkele gedenkwaardige voorvallen uit de laatste jaren:

1. Een vroege juni-morgen aan de Maas.

Vanuit een vochtig beekdal bereiken ons de, welbekende, geluiden van Blauwborst, Bosrietzanger en Kwartelkoning. Plotseling is daar een onbekend geluid. Het klinkt als 'tuk-tuk-tuk-tuk-tuk', vele malen herhaald en geleidelijk versnellend in tempo. De bandrecorder (met een bandje waarop geluiden van de kleine ralachtigen) brengt uitkomst en even later weten we met zekerheid dat daar aan die moerassige beekoever een ♂ Klein Waterhoen balst. Amper tien minuten later, op diezelfde plaats. In het oosten kleurt de hemel al, ten teken dat de dag aanstonds gaat aanbreken. Dan klinkt eensklaps, van over de rivier, duidelijk en onmiskenbaar de roep van een Hop!

2. Een heldere juni-avond, alweer ergens langs een rivier. Wij zitten al een tijdje in de dijkberm te luisteren naar enkele spektakel makende Waterrallen. Op de achtergrond doet een Tureluur zenuwachtig en balst een Dodaars. Dan . . . geheel onverwacht, klinkt vanuit een wilgenbosje een luid en rauw 'kwok', dat enkele malen herhaald wordt. We hebben hier dus te maken met de zeldzaamste hier te lande broedende reigersoort, de Kwak.

En zo kunnen we doorgaan: over die nacht in een minuscuul poldertje, waar maar liefst 4 Waterrallen, 1 Porseleinhoen, 1 Klein Waterhoen, 5 Kwartelkoningen, 2 Kwartels, 1 Roerdomp en 1 Woudaapje werden gehoord.

Of over die nacht met alle in Nederland broedende uilensoorten, namelijk de Kerkuil, Steenuil, Bosuil, Ransuil en Velduil. Of over die nacht waarin vanuit ieder bosje de welluidende nachtegaalzang weerklonk en het totale aantal gehoorde exemplaren vele tientallen bedroeg. Of over die nacht met alom snorrende Nachtzwaluwen en tegen het ochtendgloren een tweetal baltsende Houtsnippen. Of over . . . vele tientallen andere nachten met telkens weer onverwachte en steeds opnieuw verrassende ontmoetingen. En dit alles in Nederland, vaak zelfs zeer dicht bij huis, op een tijdstip waarop het overal zo stil en vredig is dat men moeite heeft om te geloven dat dit nu het dichtstbevolkte land van West-Europa is.

Tot besluit mag dan ook de wens worden uitgesproken dat Nederland nog lange tijd de grote rijkdom van nachtvogels mag blijven behouden en dat dit artikel er toe zal bijdragen dat er in de toekomst door de veldornithologen méér, maar wel rustige en georganiseerde, aandacht aan deze interessante vogelgroep zal worden besteed.

Een waarschuwing mag hier dan ook niet ontbreken. Deze waarschuwing betreft een volkomen nieuw verschijnsel, namelijk het tellen van 'bandrecorder-vogels' in plaats van echte vogels. Wanneer meerdere vogelaars in één gebied werkzaam zijn is het zeer wenselijk om onderling overleg te plegen over het tijdstip waarop men met de bandrecorder gaat inventariseren. Gedurende de laatste jaren is het enkele malen voorgekomen dat door het nalaten van overleg foutieve tellingen werden uitgevoerd. Daarom mag hier besloten worden met het volgende, historische, voorval te memoreren:

In 1971 werden in de Sliedrechtsche Biesbosch ringwerkzaamheden verricht aan de Kwartelkoning. Zo gebeurde het dat de ringers zich bevonden in de Jongeneele Ruiqt, waar op dat moment één roepende Kwartelkoning aanwezig was. Tijdens de vangpogingen werd de bandrecorder gebruikt, waarop het geluid van een roepende Kwartelkoning. Later bleek dat in die nacht door enkele andere personen een Kwartelkoning-telling van de gehele Sliedrechtsche Biesbosch was uitgevoerd en dat er daarbij voor de Jongeneele Ruiqt 2 Kwartelkoningen genoteerd stonden! Nu is dit nog een bescheiden telfout maar grotere vergissingen zijn op den duur natuurlijk niet uitgesloten en zelfs vaak onvermijdelijk.

● L. M. J. van den Bergh, Suster Bertkendreef 24, Utrecht